

Marko Tikka

Hitaasti koottu palapeli

Suomen sisällissota historiankirjoituksessa

Suomen sisällissodan historiakuva oli kauan vajavainen, koska sitä, mitä oli tapahtunut, eivät aikalaiset osanneet, pystyneet, uskaltaneet tai halunneet julkisesti kuvata. Myöhemmin poliittisiin identiteetteihin jumiutuneet käsitykset ja tutkijan näkökulmasta poliittisesti leimatuksi tulemisen pelko estivät tutkimusta rakentamasta edes tasapuolista kuvaa sisällissodasta.¹

Aikalaisille sisällissodan historiallisessa kuvaamisessa syntyi kosolti ongelmia siksi, että sota sisälsi liikaa kokonaiskuvan rikkovia elementtejä. Jotta tutkimus olisi muodostanut ehjän tarinan, kuvaan sopimattomat tai kiusalliset asiat oli yksinkertaisinta jättää käsittelemättä.

Kun voittajien kertomuksessa suojeluskuntien toimintaa touko-kesäkuussa 1918 ei voitu luontevasti käsitellä, sitä ei tapahtunut. Selitettiin, että suojeluskuntien toiminta lakkasi taistelujen päätyttyä ja alkoi uudestaan elokuussa 1918 suojeluskunnista annetun asetuksen seurauksena. Touko-kesäkuuta 1918 leimasivat kuitenkin kaikissa paikallissuojeluskunnissa punaisten vankileirille passittamiset, kuulustelut, pöytäkirjojen laatimiset ja vapautettujen vankien valvonta. Kun tämä valtava operaatio ei historiankirjoituksen mukaan liittynyt itse asiaan, se unohdettiin.

Yhtä lailla hävinneelle puolelle tilanteen sodaksi eskaloituminen ja punakaartiin synty-

prosessi olivat kauan vaikeita hahmottaa. Turvallisinta oli selittää, että vakiintuneen työväenliikkeen ulkopuolelta tulleet voimat, vuosina 1916 ja 1917 järjestöihin liittyneet, olivat synnyttäneet kapinan. Yhteisön ulkopuolelta tulleet syyllistyivät myös punaiseen terroriin, ja sotaa seuranneessa kostossa surmattiin paljon viattomia.

Palapelissä oli siis liikaa siihen sopimattomia osia, jotta kuva olisi saatu halutun kaltaiseksi. Sisällissota oli kauan vaikea aihe akateemiselle historiantutkimukselle siksikin, että se edusti mitä puhtaimmillaan historiantutkimuksen paradoksia: kaikki sellainen tapahtuneen tulkinta, mikä ei ollut neutraalia (siis kansallista ja usein myös konservatiivista), oli poliittista. Tämä taas rakensi raja-aitoja ihmisten välille tilanteessa, jossa historiankäsitystä ei pystytty erottamaan poliittisesta identiteetistä. Mennyt oli liian lähellä ja se oli liian kompleksinen käsiteltäväksi.

Sodan eri osapuolet kyllä rakensivat heti sodan päätyttyä tapahtuneesta omat tulkintansa. Yksikään tulkinta ei ole koskaan ollut kokonaan valitseva, vaikka esimerkiksi valtiollinen julkisuus (kouluopetus, erilaiset juhlapäivät, tapahtumat, patsaat jne.) olisi siihen pyrkinytkin. Vapausotatulkinnan valtakautena, eli 1920-luvulta 1960-luvulle, oli olemassa vähintäänkin kolme muuta tulkintaa sisällissodasta ja lisäksi se kertomus, jonka ihmiset kertoivat toisilleen. Näin on

1. Tämä teksti on enemmänkin tieteellinen essee kuin tieteellinen artikkeli. Pyrin tästä syystä pitämään alaviitteet minimaalisina.

ollut myöhemminkin, ja on edelleen. Kun historiantulkinnat ovat olleet ristiriitaisia, fiktio on paremmin kyennyt selittämään kokemusta, joka on sisällissodasta ollut yleinen niin sodan valkoisilla, punaisilla kuin sodasta kärsineillä sivullisillakin. Siksi kirjallisuuden, elokuvien, musiikin ja näyttämötaiteen rooli sodan käsittelyssä on ollut aina keskeinen.

Vapaussotakertomuksen karikoissa

Sisällissodan kokeneet aikalaiset joutuivat ratkaisemaan ristiriidan kokemansa ja vallalla olleiden yleisten historiatulkintojen välillä. Vapaussotaselitys oli jokaiselle valkoisellekin epäuskottava – tai, vähintäänkin se poikkesi huomattavasti siitä, mitä ihmiset olivat kokeneet.

Vapaussotatulkinnan ensimmäiset piirteet rakennettiin heti sisällissodan päätyttyä erilaisissa tilapäisjulkaisuissa, mutta muotonsa tulkinta sai *Suomen vapaussota vuonna 1918* -kirjasarjassa (kuusi osaa 1921–1925). Siinä sota on etäännytetty kliiniseksi johtajien, joukkojen ja liikkeiden operaatioksi, tehtäväksi sotatieteen strategian oppitunnilla. Sama klassisen sotahistorian tapa hahmottaa sotaa näkyy toki myöhemminkin, vaikkapa *Suomen sota 1941–1945* -teossarjassa.

Klassinen sotahistoriallinen esitystapa muistutti aikalaisille vain etäisesti sitä, mikä oli tapahtunut. Tämä oli luonnollista, sillä työn toteuttaneiden aikakauden ammattisotilaiden tapa kuvata sotaa muistutti eräänlaista strategista sotajoukkojen liikkeiden raportointia, jota se ei sodan kokeneille aikalaisille ollut. Sodan kokeneet valkoiset ja punaiset olivat sotaan koulutamattomia siviilejä, joiden kokemus oli paitsi sekava, myös traumaattinen. Heille sotahistoriallinen puhe rintamista ja operaatioista oli joskus vaikeasti yhdistettävissä koettuun.

Se, ettei peili vastannut kuvaa, tuotti useita reaktioita. Ensimmäinen niistä oli eurooppalaisen rintamahengen sisäistäneiden valkoisten aktivistien versio sisällissodasta, *Suomen Vapaussota* -kirjasarja (kahdeksan osaa, 1922–1931). Verrattuna *Suomen vapaussota vuonna 1918* -kirjaan selkein erottava tekijä on teoksen kokijanäkökulma: aktivistiversio toi ihmiset historiaan siinä, missä *Suomen vapaussota vuonna 1918* kuvasi loogisesti toinen toistaan seuranneet taistelut upseerien johtamina sotaliikkeinä, joissa rivimiehet näkyivät lähinnä valokuvissa.

”Aktivistiversiota” varten koottu muistelma- materiaali on paikka paikoin hyytävää luettavaa. Aktivistit eivät kaihtaneet esimerkiksi valkoisen terrorin kuvaamista, vaikka nahkakansiin saakka näitä tarinoita ei juuri päästettykään. Vapaussota-aktivistit halusivat silti kirjoittaa kokemansa, ja keskeisenä motiivina näyttää olleen kliinisen historiantulkituksen antaman kuvan muuttaminen tapahtuneesta.

Koetun ja kirjoitetun ristiriita vallitsi koko maailmansotien välisen ajan historiantulkituksessa: 1930-luvulla merkittävin sisällissodan historiallinen kokonaisesitys oli J. O. Hannulan kirjoittama *Vapaussodan historia* (1933, uudistettu 1938). Teoksen merkitystä kuvaa hyvin se, että siitä otettiin useita kansanpainoksia aina 1950-luvun lopulle saakka: teosta käytettiin myös historianopetuksen pohjana. Hannula vahvisti *Suomen vapaussota vuonna 1918* -teoksen tapaa kuvata sisällissota: hän muutti sodan loogiseksi, taitavasti rytmitettyksi taisteluhistorialliseksi kertomukseksi. Hannula kytki sisällissodan valkoiset kansalliseen itsenäisyystaisteluun liittämällä 1900-luvun alun aktivismin ja jääkäri liikkeen kansallisen itsenäisyyden ja vapaussodan valmisteluun. Sota oli ollut helmikuun manifestista liikkeelle lähteneen kansallisen kamppailun kristallisoituma. Hannula myös vahvisti kuvaa sodan vapaussotaluonteesta sijoittamalla taistelujen alkamisen Etelä-Pohjanmaalle – joka kronologisesti katsoen ei pidä paikkaansa – ja korostamalla Helsingissä käynnistynyttä kapinayritystä, jossa ikään kuin vanha (”sortokaudet”) ja uusi (”bolsevikit”) venäläinen uhka yhdistyivät. Kun Venäjän vallankumouksesta syntyneestä Neuvosto-Venäjältä tuli 1920-luvun mittaan uhka kansalliselle olemassaololle, sen torjuminen jo etukäteen, vapaussodassa, korosti sodan totaalista merkitystä. Vapaustaistelu oli paitsi murskannut sortovallan, myös estänyt tulevan sortovallan maihinnousun. Hannulan kehitelemä tulkintarakenne säilyi kauan ja näkyy vielä 1990-luvulla julkaistussa *Itsenäistymisen vuoden* -teossarjassa. Sota ei ollut tässä tulkinnassa eskaloitunut kriisi, vaan tietoisesti aloitettu vapaussota, johon ajattele mattomien massojen kapinayritys toi kitkerän ristivalon.

Kuva sisällissodasta selkiintyi osittain, mutta paikoin Hannulan rakentama kokonaiskuva vei yhä kauemmas siitä, mitä sota oli ollut. Hannulalle sota oli kansallinen taistelukertomus, jossa

maailmansodan merkitys oli häivytetty kauas, venäläisten osuutta korostettu ja saksalaisten rooli Suomessa kuvattu ohuesti. Saksalaisten joukkojen merkitystä maailmansodan aikana Suomessa ei yllättäen ole kyetty täyspainoisesti avaamaan ennen kuin vasta aivan viime vuosina.² Hannulan teos muistuttaa tuottamaltaan historiantulkinnalta Antti Tuurin romaania *Talvisota* (1984), josta historiaa tuntematon saattaisi päästä siihen käsitykseen, että eteläpohjalaiset sotivat yksin talvisodan Neuvostoliittoa vastaan ja voittivat sen.

Tietynlainen kliimaksi sotatieteen tarjoaman historiakuvan ja aikalaiskokemuksen väliselle ristiriidalle muodostui sodan 20-vuotismuiston yhteydessä vuonna 1938. Sekä punainen että valkoinen kokijatasa saivat kaupallisen kustantajan kautta julkistua muistelmansa sodasta: tämä kertoi osaltaan sisällissodan historiakuvaan ladattujen jyrkkien asetelmien laantumisesta suomalaisessa yhteiskunnassa. Jalmari Parikan *Viimeinen taisto* (1938), aikalaiskuvaus Karjalan rintaman taisteluista täytyi tosin puuteroida: Parikan tekstin rinnalla kulkee läpi kirjan majuri U. V. Rauanheimon sotatieteellinen selostus. Rauanheimon huomautuksista syntyy outo vaikutelma, niin kuin punaisten sotaa ei olisi vielä voinut hyväksyä historian toimijoiden itsenäisenä toimintana, vaan sitä täytyi selittää valkoisten toiminnalla ja analysoida valkoisen auktoriteetin voimalla. Onneksi kirjan voi mainiosti lukea ilman alaviitteitäkin.

Siinä, missä Parikan teos kuvasi punaista rintamaa, Paavo Susitaipaleen *Ahvola* (1938) oli valkoisen ruohonjuuritason sotilaan kokemuksen kuva. Susitaival kuvasi rintamamiehen kokemuksia ja sotaa kaikinensa niin realistisesti, kuin se 1930-luvun suomalaisessa konservatiivisessa julkisuudessa oli mahdollista. Teoksen saama suosio ja myönteinen palaute kertoivat osaltaan siitä, että tällaista kertomusta sodasta oli tarvittu. Samalla Susitaival kytki suomalaisen aktivistin kokemuksen eurooppalaiseen ensimmäisen maailmansodan rintamamieskokemukseen. Kirjassa korostui

sotakokemuksen ylevöittäminen ja ainutkertaisuus. Sitä eivät ymmärrä poliitikot eivätkä Susitaipaleen avoimen halveksunnan kohteeksi joutunut ”sotareportteri”, joka konttaa takalinjoilla Susitaipaleen jaloissa, mutta kirjoittaa jälkeensä hurmiollisia sankaritarinoita. Kyseessä on mitä ilmeisimmin ”elämän ja kuoleman kentistä” kirjoittanut kirjailija Ilmari Kianto, johon kohdistunut iva on enemmän kuin purevaa.

Nimet ja luvut

Sodan hävinneiden puolella ei tulkinnassa hahmotettu vuosiin itse sotaa vaan sen tuhoja. Terroritilasto, omaisten kertomus siitä mitä uhreille oli tapahtunut, oli tämän tulkinnan keskeinen historiateos. Tuhon määrän ja sen epäoikeudenmukaisuuden tarkastelu olikin paitsi inhimillisesti ymmärrettävää, myös valkoisen Suomen todellisuudessa eräs harvoja tapoja, jolla vallitsevaan julkiseen kertomukseen pystyttiin tekemään hävinneiden puolelta reunamerkitöitä.

Muutamia pamfletteja lukuun ottamatta historialliseen tarkasteluun ei sisällissodan suhteen hävinneellä puolella päästy ennen 1930-luvun loppua; pienimuotoisia yrityksiä tähän suuntaan olivat muun muassa sosialidemokraattisten piirijärjestöjen toimittamat uhrijulkaisut.³ Ensimmäinen laajemmin sisällissodan poliittisia rakenteita, sodan tapahtumia ja väkivaltaa työväenliikkeen puolelta hahmotellut teos oli Emil Saarisen kirjoittama *Suomen punakaarti* (1938).⁴ Saarinen korosti työväenliikkeen roolia aktivismissa ja toi yhtenä ensimmäisistä historiantulkinnassa esiin työväenliikkeeseen 1916–1917 tulleiden voimien merkitystä kapinassa. Saarinen toi myös esille sisällissodan taustalla olleet taloudelliset, yhteiskunnalliset ja sosiaaliset tekijät: elintarvikepulan, inflaation, työttömyyden ja keinottelun.

Saarisen teksti oli ensimmäisiä sellaisia sisällissotaan johtanutta kehitystä analyttisesti tarkastelleita kuvauksia, jolla pyrittiin selittämään sotaa muutenkin kuin venäläisten bolševikkien masinoimana kapinana. Sille oli tarve paitsi tapahtuneen kannalta, myös eräänlaisena puo-

2. Toki saksalaisia ovat käsitelleet Yrjö Nurmio, *Suomen itsenäistyminen ja Saksa*. WSOY 1957; R. Arimo, *Saksalaisten sotilaallinen toiminta Suomessa 1918*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys. *Studia Historica Septentrionalia* 20. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1991; Hannu Rautkallio, *Kaupantekoa Suomen itsenäisyydellä. Saksan sodanpäämäärät Suomessa 1917–1918*. WSOY 1977 sekä Marjaliisa Hentilä & Seppo Hentilä, *Saksalainen Suomi 1918*. Siltala 2016.

3. *Kärsimysten teiltä. Kymmenvuotismuistoja. Hämeenlinna 1928 ja Kuoleman kentiltä. Muistosanoja vuoden 1918 ajoilta*. Hämeenlinna 1928.

4. Nimimerkillä Arvid Luhtakanta, *Suomen punakaarti*. E. A. Täckman 1938.

lustuspuheena punaisten syyllisyyttä vastaan, Neuvosto-Venäjän nousun myötä kun yleisty takaperoinen tulkinta vapaussodasta bolševistisen kapinan tukahduttajana.

Vapaussotatulkinna keskeinen elementti oli käsitys punaisten maanpetturuudesta: työväenliike oli sen mukaan johdonmukaisesti käynyt kapinaan venäläisten vallankumouksellisten tukemana. Tulkinna lähtökohtana oli valtiorikosoikeuksia varten tutkintoasiainpäällikkö Gustaf Aminoffin johdolla laadittu selvitys *Kapinallisuuden alkuvalmistelut, sen kehitys ja leviäminen tammikuun 31 päivään 1918*. Tämä heinäkuussa 1918 päivätty kirjane pyrki johdonmukaisesti osoittamaan kapinan valmistelun työväenlehtien ja työväenjärjestöjen asiakirjojen avulla. Valtiorikosoikeuden valtio- ja maanpetosuomioiden oikeudelliselle pohjalle keskeinen yhteys venäläisiin jäi kuitenkin populta enemmän oletusten kuin dokumenttien varaan. Aminoffin promemoria oli kuitenkin taustalla paitsi kapinallisten tuomitsemisessa, myös valkoisten historiatulkinna.

Emootiolla vaikuttamiseen tosin tarttuivat sekä valkoisten että punaisten edustajat yhtä hyvin: siitä huolimatta, että terrori – ja kaikki muukin taistelujen ulkopuolinen toiminta – irrotettiin yhä historiakuvauksissa itse sodasta. Terrorista kirjoitettiin lähinnä poliittiseen vaikuttamiseen pyrkinneissä pamfleteissa ja aikalaiskuvauksissa. Kansallisen Kokoomuksen vaalikirjane *Punainen terrori Suomessa talvella 1917–1918* (1919) ilmestyi melkein yhtä aikaa Neuvosto-Venäjältä salakuljetun *Porvarillinen hirmuvalta Suomessa 1918* (1918) ja Väinö Tannerin *Puolustuspuhe*-teoksen (1919) kanssa. Terrorin julkisen käsittelyn on täytynyt herättää surmattujen omaisissa ristiriitaisia tunteita – siitä huolimatta, että se osoitti uhreilla olleen merkityksensä.

Neuvosto-Venäjällä vuonna 1927 perustettu Suomen vallankumousliikkeen tutkijakunta pyrki tuottamaan sekin omilleen historiantulkintaa tapahtuneesta. Sen julkaisuista esimerkiksi *Punakaarti rintamalla* (1929) noudattelee rakenteeltaan ja näkökulmaltaan, ironista kylläkin, *Suomen vapaussota 1918* -teosta, vaiko ehkä ennemminkin *Kansa taisteli* -lehden tapaa kertoa

sodasta henkilökohtaisesti, mutta silti klassisen sotahistorian välineillä. Sota oli sitä muistelleille punakaartilaisillekin historiakuvauksessa strateginen peli. Kuvaukset noudattavat sotahistoriallista tapaa jäsentää joukkojen liikkeitä, sotatoimia ja tapahtumia samalla kun kerrotaan ”lahtarien silmittömistä julmuuksista.” Poliitiikka määritti ne rajat, joissa sisällissodasta kerrottiin.

Työväenliikkeen tapa tulkita sotaa uhrien kautta sai jatkoa toisen maailmansodan jälkeen, jolloin sen omaksui sisällissodan keskeiseksi tulkintatavaksi kansandemokraattinen liike. Tämä johti osaltaan sosialidemokraattien tulkinna muutokseen; sisällissota oli Väinö Tannerin johdolla toki tulkittu jo 1920-luvulla SDP:ssa uudestaan, millä oli ostettu puolueen päivänpoliittinen salonkikelpoisuus.

Ensimmäinen uuden polven tulkinta, Matti Paasivirran teos *Suomi vuonna 1918* (1957) pyrki kuvaamaan uskottavasti poliittista kehitystä ja muun muassa selkiyttämään Suomen suhdetta keisarilliseen Saksaan. Koska vapaussodan poliittinen historia sisälsi yhtä lailla karikoita kuin sodan tulkintakin, Paasivirta sai osakseen kovaa kritiikkiä. Paasivirran tulkinna olivat kuitenkin merkittävä akateemisen kentän tutkimuksellinen avaus konservatiivisen tulkinna ulkopuolelle.

Vielä 1960-luvun alussa poliittisen historian tutkimus ankkuroitui sekä yleisesti kerrotulla että akateemisen koulutuksen tasolla aktivistiekertomukseen. Sen rakenteen muodosti jatkumo Helmikuun manifesti 1899–sortovuodet–vapaussota, jossa tapahtumat olivat tekijöilleen kiveen hakattuja historiallisen toden ilmentymiä.⁵ Tilanetta vahvisti – tai oikeammin jumitti Suomen poliittinen positio, jossa Neuvostoliiton uhkan koettiin ulottuvan myös historiatulkintoihin: ellei vanhoista totuuksista pidettäisi kiinni, seuraukset saattaisivat olla arvaamattomia.

Ajat olivat kuitenkin muuttumassa.

Kansalaisotatulkinna valtakausi

Sisällissodan historiatulkinna käänne kohti kansalaisotatulkinnaa tapahtui 1960-luvun alussa. Väinö Linnan romaanitriologian *Täällä Pohjantähden alla* vuonna 1960 ilmestynyt toinen osa antoi

5. Tätä kuvastaa hyvin vaikkapa *Oma Maa* -teossarjan uudistetun painoksen tätä historian vaihetta kuvaavat tekstit; ks. niiden tulkintoja teoksessa Petri Karonen & Antti Räihä (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. SKS 2014, mm. tekstissä Petri Karonen & Marko Tikka, Säätyjen edustajat, parlamentarismien puolustajat, s. 229–247.

mentaalaisella tasolla hävinneille synninpäästön vapaussotatulkinnaasta ja petturuudesta. Kirjasta käyty julkinen keskustelu myös kyseenalaisti akateemisen historiatulkinnan. Linnan romaanin vanavedessä syntynyt näköala, jota voisi luonnehtia kansalaissotatulkinnaaksi, vei sekini tavallaan historiantulkinnat vuodesta 1918 epätasapainoon. Valkoiset olivat sen valossa murhaajia, eivät sodan toinen osapuoli. Kansalaissotatulkinna kipein kohta, tulkinta valkoisesta terroristista, on Linnan rakentaman historiakuvan vuoksi niin vahva, että se vaikuttaa sisällissodan tulkintoihin edelleen.

Kansalaissotakertomuksessa valkoiset myös lakkasivat pitkälti näkymästä – aivan kuten punaisten rooli oli ollut vapaussotakertomuksessa. *Kansa liikkeessä* -teoksessa (1989) esitetty kysymys siitä, mihin Mellolan isäntä, Töyryn Arvo ja Yllön Uolevi, eli Linnan *Pohjantähti*-trilogian keskeiset valkoiset oikein hävisivät, oli erittäin aiheellinen.⁶ Sinänsä liike kohti kansalaissotatulkintaa oli hidaskä: Jaakko Paavolaisen tutkimusten ohessa merkittävimmäksi kansalaissotatulkinnan työksi nousi 1960-luvulla Viljo Rasilan *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968). Seuraavat merkittävät työt tuotti oikeastaan vasta Opetusministeriön asettama Punaisen Suomen historiakomitea 1980-luvun alussa.

Myös akateeminen tutkimus romutti lopullisesti vapaussotatulkinna. Keskeisenä tekijänä tässä oli Jaakko Paavolaisen niin sanottu terroristitriologia (1967–1971),⁷ joka todisti valkoisen kurinpalautuksen laajuuden punaiseen terroriin verrattuna. Toki Paavolainen teki ensin väitöskirjan punaisesta väkivallasta, muuten hänen mahdollisuutensa tarttua voittajien terroriin olisivat olleet olemattomat 1960-luvun Suomessa, jossa suuri osa 1920- ja 1930-lukujen valkoisen Suomen valtaapitäneistä ja myös terroriin osallistuneista valkoisista oli edelleen elossa.

Paavolaisen työ oli ja on yhä merkittävä, sillä taistelujen ulkopuolinen väkivalta, jonka Paavolainen nimitti terroristiksi, oli aikalaisille tärkein

sodasta käsittelemättä jäänyt yksittäinen aihe. Terrorilla – väristä riippumatta – oli ollut suomalaiselle yhteiskunnalle kauaskantoisemmat seuraukset kuin millään muulla yksittäisellä sisällissodan ilmiöllä. Jos Stalinin puhdistukset Neuvostoliitossa edustivat Rentolan sanoin suomalaiselle kommunismille inestini kaltaista kätettyä asiaa,⁸ Suomen sisällissodan terrori oli ollut samanlainen piilotettu haava suomalaisessa yhteiskunnassa. Sen selvittäminen oli välttämätöntä sekä kansallisesti että paikallisesti. Kansakunnalle oli myös eduksi, että sen käsittely tapahtui aikalaisten vielä eläessä.

Paavolaisen työ oli urauurtava, mutta luonteeltaan tavallaan konsensustulkinta. Selittäessään terroria sotaan liittymättömillä syillä, poikkeushenkilöillä ja vihalla Paavolainen siirsi vastuun terroristia armeijoilta yksilöille. Rivimiehet ja lentävien osastojen päälliköt eivät olleetkaan toimineet käskystä, vaan omavaltaisesti. He olivat olleet poikkeusyksilöitä, eivät ylempiensä tahtoa noudattaneita sotilaita.

Paavolaisen tulkintaan vaikuttivat hänen käyttämänsä lähdeaineistot ja niiden syntyhistoria. Terrorin jälkeen syntyneiden lähdeaineistojen⁹ käyttö tutkimuksessa johti omaisten surutyön osana syntyneiden selitysten siirtymiseen tutkimukseen. Ne olivat omaisten käsityksiä, jotka eivät välttämättä perustuneet siihen, mitä oli tapahtunut. Paavolaisen tulkinnan yleisen hyväksynnän kannalta tällä oli kuitenkin suuri merkitys. Lähteet antoivat omaisille äänen: heidän surustaan oli tullut osa historiaa.

Paavolaisen terroristitulkinnan kanonisoimiseen vaikutti myös paikallishistoriallinen tutkimus, joka otti Paavolaisen tutkimukset laajasti haltuunsa. 1970- ja 1980-luvun paikallishistoriat saattoivat tehdä tasapainottavan tulkinnan vuoden 1918 tapahtumiin käyttämällä yhtäältä vapaussotakirjallisuutta, toisaalta Paavolaisen ja Viljo Rasilan 1960-luvulla tuottamaa uutta tutkimusta. Rasilan työssä lähestyttiin koko sotaa ensi kertaa muiden muuttujien kuin historian tapahtumien

6. Martti Ahti, Tuntematon suojeluskuntalainen. Teoksessa Risto Alapuro et al. (toim.) *Kansa liikkeessä*. Kirjayhtymä 1989, 268.

7. Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918*, osa 1. *Punainen terrori*. Tammi, 1967; Jaakko Paavolainen, *Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918*, osa 2. *Valkoinen terrori*. Tammi 1967; Jaakko Paavolainen, *Vankileirit Suomessa 1918*. Tammi 1971.

8. Kimmo Rentola, *Kenen joukossa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY 1994, 73.

9. Paavolaisen keskeisiä lähdekokoaisuuksia olivat SDP:n kokoama ns. Terroritilasto sekä Tilastollisen Päätoimiston seurakuntakohtaiset luettelot vuonna 1918 surmansa saaneista henkilöistä.

kautta: Rasilan tutkimus *Kansalaissodan sosiaalinen tausta* (1968) olikin eräs keskeinen lähtökohta sille tutkimussuuntaukselle, jota Risto Alapuro ja Pertti Haapala veivät parikymmentä vuotta myöhemmin eteenpäin.

Jos Linna palautti punaisella puolella olleille ihmisarvon, Punaisen Suomen historiakomitean tutkimukset toivat heidät historiankirjoitukseen. Tässä mielessä sen aikaansaama teoskokonaisuus oli – tahtomattaankin – kansalaissotatulkinnaa kliimaksi.

Väinö Linnan linkittynyt kansalaissotatulkinna kiihtyi vähitellen samalla, kun 1990-luvun mittaan akateeminen tutkimus kiinnostui uudestaan sisällissodan historiasta. Kyseessä oli osittain luonnollinen paradigman kuolema, osittain tietoisesti tehty pesäero aikaisempaan traditioon.

Akateemisen tutkimuksen uusin vaihe

Siihen nähden, miten heikkoja vapaussota- ja kansalaissotaselitykset olivat, ne elivät yllättävän pitkään ja olemassaolollaan kertoivat osaltaan sodan traumaattisuudesta myös akateemiselle historian tutkimukselle.

Seuraava sisällissodan tutkimuksen murros ajoittuu viiden vuoden mittaiseen periodiin 1988–1993. Sisällissodan tutkimuksen uusimman vaiheen eritahoisina pisteinä oli kolme teosta, jotka olivat kaikki paitsi erilaisia, myös monella tavalla sisällissodan uuden tutkimuksen kannalta merkittäviä.

Sisällissodan historian uuden vaiheen teksti, 1990-luvun alussa julkaistu *Itsenäistymisen vuodet* (kolme osaa, 1993) on unohtunut syyttä suotta. Unohtus johtunee osin muista kuin tutkimuksellisista syistä. Keskeinen teossarjan käyttöä hankaloittava tekijä on nimittäin täysin ulkokohtainen: tekstimassa on ehdettu kolmeen niteeseen, joista etenkin keskimmäinen, yli 700-sivuinen osa *Taistelu vallasta* (1993) on liki mahdoton lukea, koska kirja jo esineenä painaa yli neljä kiloa.

Itsenäistymisen vuodet hahmottelee varsin onnistuneesti sodan monimuotoisuutta. Monesta asiasta puuttui tosin 1990-luvun alussa vielä perustutkimusta, eikä voi olla myöskään toteamatta, että tietty konservatiivinen pohjavire värittää teoksen keskeisiä artikkeleita. Pyrkimys yleispätevään ja modernimpaan tulkintaan on kuitenkin hallitseva. Vaikka *Itsenäistymisen vuodet* -teossarja voidaan nähdä paitsi tämän teeman

kansallisen historiankirjoituksen viimeisenä suurena vihantana ja pääosin 1930- ja 1940-luvulla syntyneen tutkijapolven tuotteena, se myös osoittaa jo ilmeistä pyrkimystä sisällissodan päivitettyyn tulkintaan.

Uuden sisällissotaa kohtaan tunnetun yleisemmän kiinnostuksen lähtökohtana tavataan pitää *Itsenäistymisen vuodet* -teossarjan eräänlaista vastakirjaa, Heikki Ylikankaan teosta *Tie Tampereelle* (1993). Ylikankaan keskeinen oivallus oli yhdistää perinteisen sotahistorian rakenne ihmisten kokemuksiin virheineen ja epäloogisuuksineen. Hän toi myös korostetusti esiin taistelulentäillä tapahtuneen terrorin, antautuneiden ja vankien ampumiset. Sisällissodan silmitön raakuus välittyi hyvin lukijakunnalle, jonka tajuntaa 1990-luvun alkupuolella käynnissä olleiden Jugoslavian hajoamisotien sotarikokset olivat avanneet. Ylikankaan tutkimuksen saama suosio osoitti uuden tulkinnan yleisen tarpeen, ja toimi myös yhtenä vaikuttimena akateemisen tutkimuksen kiinnostamiseen uudestaan sisällissodasta.

Ironista kylläkin, kaikkein merkittävin sisällissodan akateemiseen tutkimukseen vaikuttanut kirja ei koskettanut suomalaista sisällissodasta käytyä julkista keskustelua juuri lainkaan. Risto Alapuron *State and Revolution in Finland* (1988) oli nimittäin ilmestynyt englanniksi.

State and Revolution on 1990-luvulla käynnistyneen sisällissotatutkimuksen kannalta tärkein teos, sillä sen vaikutus näkyy jokaisessa uuden sukupolven akateemisessa sisällissotatutkimuksessa. Se, että teoksen julkaisua suomeksi on odotettu kolmekymmentä vuotta, kertoo jotakin olennaista paitsi kustannustoiminnasta, myös sisällissotaa jauhaneesta keskustelukulttuurista.

Alapuron työssä historiaa eivät selitä tapahtumat vaan rakenteet. Itse asiassa historian tapahtumat ovat vain esimerkkejä rakenteista. Tämä perinteisen poliittisen ja sotahistorian kronologian rikkonut tapa selittää sisällissotaa oli monella tavalla merkittävä näkökulman muutos. Se vapautti historian tutkimuksen poliittisesta painolastista – ei tosin poliittisesta leimatuksi tulemisesta – ja antoi mahdollisuuden sisällissodan tutkimiseen irrotettuna yhteiskunnassa vallitsevista historia-identiteeteistä. Vaikka Alapuroa onkin syyllistetty toimijoiden katoamisesta näkymättömiin historiassa, tutkimus vapautui diletantista historian moralisoinnista, johon aka-

teeminen tutkimuskin oli jo aivan riittävästi osallistunut.

Pertti Haapala vei Alapuron sisällissodan rakenteellisen analyysin vielä pidemmälle: hänen teoksessaan *Kun yhteiskunta hajosi* (1995) ei ole oikeastaan kronologiaa eikä edes sanottavamin historian tapahtumia. Historiasta otetaan sattumanvaraiselta vaikuttavia esimerkkejä, jotka kuvaavat kuitenkin osuvasti rakenteita ja niiden merkityksiä vuoden 1918 konfliktille. Vaikka teoksessa sotaa ei oikeastaan edes ole, se on eräs keskeisimpiä 1990-luvulla julkaistuja sisällissodan historian esityksiä.

Usein sanotaan, että uusin tutkimus on nostanut esiin ”unohdettuja” tai ”vaiettuja” seikkoja sisällissodasta. Itse asiassa kyse on ollut siitä, että monille asioille on annettu perustellusti ja oikeutetusti se paikka sisällissodan historiassa, joka niille kuuluu. Ne eivät ole outoja kuriositeetteja – kuten aseistetut naiset tai lapsisotilaat – tai ”sodan historiaan kuulumattomia asioita”, kuten vaikkapa vankileireistä ja terroristista tavattiin vielä 1990-luvulla sanoa, vaan osa sotaa, yksi tärkeä näkökulma siihen. Akateeminen tutkimus on 1990-luvulta alkaen tarkastellut sisällissodan sotajoukkoja, huoltoa, suojeluskuntalaisia, taisteluita, venäläisiä, saksalaisia, naisia, sodan epidemiologiaa, väkivaltaa. Se on antanut eväitä

hahmotella myös sisällissodan välitöntä muistamista, valkoisen Suomen ja suomalaisen kommunistisen liikkeen rakentumisesta sodan seurauksena.¹⁰ On uskaltauduttu menemään yhä tarkemmin hahmottelemaan paikallisesti sisällissodan tapahtumia, joskus inhorealistsellakin tasolla.

Akateemisen tutkimuksen katse on 2000-luvulla siirtynyt kuvaamaan tapahtumien sijaan sodan kokeneiden yksilöiden ja yhteisöjen kokemusta: myös sodan erityisryhmät, niin aseisiin tarttuneet naiset kuin sotaorvotkin ovat nousseet tutkimuskohteeksi.¹¹ Sisällissodan väkivaltaa on kuvattu Paavolaisen jälkeen useammassa tutkimuksessa, joissa kuitenkin keskitytään väkivallan organisoitumiseen ja toisaalta terrorismiin syyllystyneiden yksilöiden ja heidän toimintaympäristönsä kuvaamiseen.¹² Myös sodan jälkikauti, sodasta paluu ja vaikutus 1920- ja 1930-lukujen kirkonkyläsuomessa on noussut uuden sisällissotatutkimuksen myötä kiinnostuksen kohteeksi.¹³ Valkoisen itseymmärryksen avaaminen on ollut jo useammankin tutkimuksen kohteena.¹⁴

Erittäin tärkeää on ollut tutkimuksen irrottaminen kansallisesta katseesta ja vuosien 1917–1923 Suomen asettaminen osaksi eurooppalaista kokonaisuutta. Suomen sisällissota oli eurooppalainen ensimmäiseen maailmansotaan kietou-

10. Tässä tarkoitetaan mm. teoksia Ali Pylkkänen, *Suojeluskuntalaiset – keitä he olivat? Vapaaehtoisten maanpuolustajien kerrostuneisuus 1917–1944*. Sotahistorian laitoksen julkaisusarja 1, 5. Maanpuolustuskorkeakoulu 2001; Lars Westerlund (toim.) *Venäläisurmat Suomessa 1914–22*. Osa 1. *Sotatapahtumat 1914–1922*. Osa 2.1. *Sotatapahtumat 1918–22*. Osa 2.2. *Sotatapahtumat 1918–22*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1–3/2004, VNK 2004; Tuomas Hoppu, *Sisällissodan naiskaartit. Suomalaisnaiset aseissa 1918*. Gummerus 2017; Eila Linnanmäki, *Espanjantauti Suomessa. Influenssapanidemia 1918–20*. Bibliotheca Historica 95. SKS 2005; Pentti Mäkelä, *Vuosien 1917–19 kulkutaudit, espanjantauti ja vankileirikatastrofi. Historiallisepidemologinen näkökulma Suomen väestön korkeaan tautikuolleisuuteen*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 16/2007. VNK 2007. Ulla-Maija Peltonen, *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerhon muistotutkimuksesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 657. SKS 1996; Outi Fingerroos, *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 985. SKS 2004; Tauno Saarela, *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Tauno Saarela ja KSL 1996.
11. Tiina Lintunen, *Punaisten naisten tiet. Valtiorikoskoikeuteen vuonna 1918 joutuneiden Porin seudun naisten toiminta sota-aikana, tuomiot ja myöhemmät elämänavaiheet*. Turun yliopiston julkaisuja Sarja C 412. Turun yliopisto 2015. Mervi Kaarninen, *Punaorvot 1918*. Minerva 2008.
12. Marko Tikka, *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca Historica 90. SKS 2004; Aapo Roselius, *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Tammi 2007; Jukka Kekkonen, *Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Art House 2016.
13. Miika Siironen & Esa Sormunen, *Sivistäviä seuroja, repiviä riitoja, vahvoja vaikuttajia. Kansalaisyhteiskunta Polvijärvellä 1900–1933*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja 97. Joensuun yliopisto 2009; Marko Tikka, *Valkoisen hämärän maa. Suojeluskunnat, virkavalta ja kansa 1918–1921*. Historiallisia tutkimuksia 230. SKS 2006.
14. Aapo Roselius, *Kiista, eheys, unohtus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 186. Suomen Tiedeseura 2010; Miika Siironen, *Vapaussodan perintö. Valkoisuus paikallisyhteisössä: sisältö, ylläpitäjät ja rapautuminen Iisalmessa 1918–1933*. Helsingin yliopisto 2011.
15. Risto Marjomaa, *Maailmanvallankumouksen liepeillä. Vertaileva tutkimus Suomen sisällissodan kansainvälisistä ulottuvuuksista*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 4/2004. VNK 2004; Robert Gerwarth & John Horne (toim.) *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford Scholarship Online 2012. Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Brill 2014.

tunut konflikti, ei ainutlaatuinen kamppailu idän ja lännen välissä.¹⁵

Sisällissotatutkimuksen uusi vaihe on saanut myös historian harrastajat liikkeelle. Kun 1990-luvun alkuvuosien uusisänmaallinen aalto tuotti historiikin lähes jokaisesta paikallisuojeluskunnasta ja Lotta Svärd -yhdistyksestä, 1990-luvun puolivälissä käynnistyi sisällissodan harrastaminen. Vaikka tämä taso on tuottanut lähinnä kiintoisia pikku detaljeja ja puhtaita ylilyöntejä, joiden kanssa akateeminen tutkimus on joutunut totuttelemaan elämään, niiden merkitys paikallishistorialle on ollut monella tapaa tärkeä.

Muutos on vaikuttanut myös tutkijayhteisön sisällä. Sisällissodasta tuli viimeistään 2000-luvun alun mittaan tutkijan stigmatisoivan aiheen sijaan hyvä brändi. Jos tutkijaa saatettiin vielä 1990-luvulla varottaa vuoden 1918 tapahtumien tutkimiseen liittyvistä riskeistä, nyt sisällissota on tutkijalle yksi osaamisalue muiden joukossa.

***

Sisällissota oli aikalaisille jotakin muuta kuin siitä kirjoitettu historia: poliittinen kertomus Suomen itsenäistymisestä oli tosin osittain vieläkin ima-

ginäärisempi. Sisällissodan historia sisälsi useita elementtejä, jotka jokainen ajatteleva kansalainen pystyi kiistämään. Toisaalta elettiin aikoja, jolloin imaginäärinen poliittinen historia oli muotia niin eurooppalaisissa demokratioissa kuin diktatuureissakin. Valitettavasti nuo ajat näyttävät olevan palaamassa, millä voimalla, sitä emme vielä tiedä.

Aika näyttää, onko sisällissodasta kirjoitettu uusin akateeminen tutkimus yhtälailla aikansa lapsi kuin aikaisemmat kirjoitukset. Sisällissodan tutkimisen uusin vaihe on joka tapauksessa palauttanut paikoilleen todella suuren osan aikanaan särkyneen palapelin palasia. Näemme yhä selvemmin, yhä monipuolisemmin, ja käsitämme asioita paremmin myös kuvan ympäriltä. Se on aikaisempaa selvemmin osoittanut sen, miten sisällissota on yhteistä eurooppalaista historiaa, meidän historiaamme.

Dosentti, FT **Marko Tikka** työskentelee tutkijana historian oppiaineessa Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: marko.tikka@uta.fi.